

Wolność do dysponowania własnym ciałem. Współczesny „spór o człowieka”

Wiek XX to wiek paradoksów i rozdwojenia. Z jednej strony minione stulecie jawi się jako wiek niewyobrażalnego rozwoju nauki i techniki, poszukiwania prawdy o człowieku i świecie, wiek praw człowieka (uchwalono w nim Powszechną Deklarację Praw Człowieka [10.12.1948 r.] wraz z wieloma innymi uniwersalnymi i regionalnymi aktami prawnymi regulującymi prawa człowieka¹), wiek, w którym akcentowano godność człowieka wyrażoną w prawie do życia. Z drugiej strony to wiek, który przyniósł człowiekowi tyle zła, że zasłużył na miano *cywilizacji śmierci* (wiek licznych wojen, w tym dwóch światowych, dwóch bezwzględnych systemów totalitarnych – faszyzmu i komunizmu, wiek okropnego okrucieństwa, terroryzmu, zagrożeń bronią masowego rażenia, zamachów na najbardziej bezbronnych i najsłabszych ludzi)².

Nie ustała jeszcze pamięć o straszliwych zbrodniach XX wieku przeciwko ludzkości, a już rysuje się katastrofalna wizja ludzkości, która u swoich podstaw ma szerzący się relatywizm moralny, poddający w wątpliwość każdą wartość, w tym także człowieka. Za *Deklaracją o przerywaniu ciąży* można powiedzieć, że „jest rzeczą zadziwiającą, że gdy z jednej strony pojawia się zdecydowany sprzeciw wobec kary śmierci, wszelkiej postaci wojny, zauważa się, że przerywanie ciąży zy-

skuje coraz szerszą aprobatę prawną, albo całkowitą, albo objętą pewnymi obwarowaniami, chociaż są one dość luźno traktowane (...) W wielu krajach władze publiczne, które przeciwstawiają się usankcjonowaniu przez prawo dopuszczalności przerywania ciąży, są przedmiotem gwałtownych nacisków, by dały się do tego nakłonić. Mówi się, że nie narusza to niczyjego sumienia, ponieważ każdemu pozostawiłoby się swobodę wybierania własnego zdania, a także utrudniłoby się narzucanie innym własnego zadania”³. Czy warto zatem raz jeszcze podnosić publiczny głos w tej sprawie? Kim jest człowiek, o którego toczy się tytułowy spór?

Według francuskiego filozofa Michela Serresa człowiek „jest tym, który jest najsłabszy i pozbawiony wszelkiej obrony, tym, który nie ma ani siły, ani prawa głosu, aby się bronić, tym, którego możemy w życiu ominąć udając, że go nie dostrzegaliśmy. Tym, dla którego możemy zamknąć nasze serca i powiedzieć, że nigdy nie istniał”⁴.

Niniejsza praca jest próbą odpowiedzi na pytanie o człowieka, wobec którego nie można przejść obojętnie. Konstrukcja opracowania składa się z przedstawienia opisu biologicznego embrionu ludzkiego (1), odpowiedzi na pytanie, kim lub czym jest embrion (2), by na jej końcu ukazać fundamentalne prawo przynależne każdemu człowiekowi (3).

¹ Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (04.11.1950); Deklaracja Praw Dziecka (20.11.1959 r.); Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (16.12.1966 r.).

² Por. A. Grześkowiak, *Prawo wobec wyzwań bioetyki XX wieku*, w: E. Sgreccia, T. Styczeń, J. Gula, C. Ritter, *Medycyna i prawo: za czy przeciw życiu?*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1999, s. 235-236.

³ QAP 1-2.

⁴ J. Ratzinger, *Życie – fundamentalną wartością i nienaruszalnym prawem człowieka*, w: E. Sgreccia, T. Styczeń, J. Gula, C. Ritter, *Medycyna i prawo: za czy przeciw życiu?*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1999, s. 23.

1. Opis biologiczny embrionu ludzkiego

Wiedzę o ludzkim embrionie przekazują nauki biologiczne, zwłaszcza embriologia stanowiąca źródło wiedzy o biologicznym rozwoju organizmu ludzkiego w łonie matki. W okresie rozwoju prenatalnego organizmu ludzkiego występują następujące po sobie trzy etapy:

- Przedzarodkowy (1 tydzień życia wewnątrzmacicznego);
- Zarodkowy (2- 8 tydzień życia wewnątrzmacicznego);
- Płodowy (od 9 tygodnia do końca ciąży)⁵.

Powstanie nowego ludzkiego organizmu jest wynikiem procesu zapłodnienia, tzn. połączenia i zespolenia jądra gamety męskiej z jądrem gamety żeńskiej. Proces ten nie jest pojedynczym zdarzeniem, lecz ciągiem następujących po sobie oraz ściśle powiązanych ze sobą zmian zachodzących w odpowiednio przygotowanych komórkach płciowych. Najważniejszym skutkiem zapłodnienia jest przywrócenie diploidalnej liczby chromosomów pochodzących w połowie od matki i w połowie od ojca. Tak ukształtowana zygota przemieszcza się z jajowodu w kierunku macicy, ulegając w tym czasie podziałom w wyniku procesu bruzdkowania. Między 3 a 4 dniem od zapłodnienia, składająca się z 12-16 blastomerów morula dociera do macicy. Skupienie blastomerów formuje węzeł zarodkowy, z którego powstaną tkanki zarodka,

zaś z blastomerów obwodowych wykształca się struktura zapoczątkowująca łożysko. Pomiedzy dniem 6-7 od zapłodnienia dochodzi do implantacji jaja płodowego w macicy⁶.

Drugim etapem rozwoju prenatalnego jest trwający od drugiego do ósmego tygodnia życia wewnątrzmacicznego okres rozwoju zarodkowego, zwany etapem organogenezy⁷. W węźle zarodkowym zachodzi proces gastrulacji⁸, w wyniku którego powstaje tarcza zarodkowa złożona z listków zarodkowych (zewnętrzny – ektoderma, środkowy – mezoderma, wewnętrzny – endoderma), z których dalej różnicują się wszystkie tkanki i narządy człowieka. Ektoderma zapoczątkowuje układ nerwowy struktury ucha wewnętrznego, naskórek i jego twory. Mezodermalne pochodzenie posiadają mięśnie, kości kręgosłupa i żeber, tkanka łączna, skóra właściwa, układ moczowo-płciowy, układ sercowo-naczyniowy, komórki szpiku kostnego, kora nadnerczy, śledziona. Endodermalne pochodzenie posiadają gruczoły przewodu pokarmowego, nabłonek dróg oddechowych, częściowo układ moczowo-płciowy⁹.

Ostatnim etapem rozwoju prenatalnego jest okres płodowy trwający od dziewiątego tygodnia po zapłodnieniu aż do chwili narodzenia dziecka. W czasie tego okresu trwa dalsze różnicowanie morfologiczne i czynnościowe tkanek, narządów i układów, które zaczynają podejmować swoje funkcje, częściowo pokrywając potrzeby metaboliczne płodu. Wygląd zewnętrzny

⁵ A. Roztocka, *Rozwój oraz budowa zarodka i płodu*, w: G.H. Bręborowicz (red.), *Położnictwo i ginekologia*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2017, s. 5.

⁶ Por. tamże.

⁷ Organogeneza to proces tworzenia się i rozwoju narządów u człowieka, rozpoczynające się we wczesnym okresie rozwoju zarodka.

⁸ Gastrulacja to proces przejścia w rozwoju zarodkowym człowieka od stadium jednowarstwowego do stadium dwu- lub trzywarstwowego – wytworzenia listków zarodkowych.

⁹ Por. A. Roztocka, *Rozwój oraz budowa zarodka i płodu*, dz. cyt., s. 5-14; M. Machinek, *Spór o status ludzkiego embrionu*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2007, s. 88-96.

płodu zależny od prawidłowego rozwoju mózgu, serca, somitów, kończyn, upodabnia go do cech dziecka. Zwiększając swoją wagę poprzez przyrost tkanki tłuszczowej, płód doskonali swe struktury aż do momentu narodzin, co ma miejsce w czterdziestym tygodniu od zapłodnienia¹⁰.

Zaprezentowany opis uwypukla fakt, że od chwili poczęcia zarodek jest żywą strukturą zmierzającą do ukształtowania bardziej złożonych struktur biologicznych odpowiadających za życiowe funkcje organizmu. Komórki embrionalne posiadające w pierwszej fazie rozwoju tzw. totipotencjalność¹¹ tracą ją organizując się w poszczególne tkanki i zawiązki układów, ukazując, iż ludzki zarodek nie jest jedynie zlepkiem komórek, który można usunąć w każdej chwili, lecz stanowi żywą istotę rozwijającą się w wysoce zorganizowany organizm¹².

2. Ktoś czy coś?

Status embrionu ludzkiego z wielu powodów należy do najistotniejszych zagadnień bioetyki. Powodem tej dyskusji jest nieustający spór o moment animacji embrionu ludzkiego. Przekładając ten spór na język konkretnych pytań, chodzi o udzielenie odpowiedzi

na pytanie, od jakiej fazy rozwojowej embrionu ludzkiego mamy do czynienia z życiem ludzkim.

Wśród interpretacji rozwoju embrionalnego człowieka spotykamy się z wieloma teoriami lub kryteriami człowieczeństwa, które można zakwalifikować do dwóch zasadniczych grup: opowiadających się za człowieczeństwem od początku (kryterium od zapłodnienia, kryterium genetyczne, kryterium ciągłości szlaku rozwojowego istoty, kryterium genealogiczne) i takie, które przyjmują późniejszy wskazany przez siebie moment początkowy za istnienia człowieka, w konkretnym etapie rozwoju (kryterium uformowanej zygoty, kryterium implantacji, kryterium neurologiczne, kryterium zdolności do samodzielnego istnienia, kryterium narodzin, kryterium nawiązania świadomego kontaktu poznawczo woli tywnego z otoczeniem, kryterium akceptacji życia poczętego przez rodziców i społeczeństwo oraz kryterium uznania lub nieuznania człowieczeństwa embrionu ludzkiego ze względów społecznych, materialnych)¹³.

Zwolennicy kryteriów opowiadających się za człowieczeństwem w okresie prenatalnym twierdzą, że od momentu zapłodnienia do chwili śmierci człowieka nie zachodzi żadna cezura.

¹⁰ Por. Ł. Szymański, *In vitro*, Petrus, Kraków 2009, s. 60; H. Bartel, *Embriologia*, Warszawa 2004, s. 145, 151-163; M. Machinek, *Życie w dyspozycji człowieka*, dz. cyt., s. 91-92; A. Roztocka, *Rozwój oraz budowa zarodka i płodu*, dz. cyt., s. 14-16.

¹¹ Totipotencjalność jest właściwością komórek powstałych po podziale zygoty. Są one równoważne i mogą wejść na wszelkie możliwe drogi rozwoju; każda pojedyncza komórka embrionu, oddzielona od pozostałych może rozwinąć się w nowe indywiduum. Por. M. Machinek, *Życie w dyspozycji człowieka*, dz. cyt., s. 90-91; B. Chyrowicz, *Bioetyka i ryzyko. Argument „równi pochyłej” w dyskusji wokół osiągnięć współczesnej genetyki*, Lublin 2000, s. 45.

¹² Por. Ł. Szymański, *In vitro*, Petrus, Kraków 2009, s. 58; A.J. Katolo, *Embrion ludzki – osoba czy rzecz?*, Wydawnictwo Diecezjalne w Sandomierzu, Lublin-Sandomierz 2000, s. 31-32; H. Dobiosh, *Sztuczne zapłodnienie*, Św. Krzyż, Opole 1991, s. 18; D. Kornas – Biela, *Rozwój dziecka nienarodzonego*, w: M. Kallas (red.), *W obronie poczętego*, Pelplin 1991, s. 17.

¹³ Por. T. Biesaga, *Antropologiczny status embrionu ludzkiego*, w: *Podstawy i zastosowania bioetyki*, Tenże (red.), Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 2001, s. 101-102; Zobacz także: A. Grudzień, *Kryterium człowieczeństwa embrionu ludzkiego*, *Bioetyczne Zeszyty Pediatry*, 2 (2005), s. 17-26; J. Gula, *Problem człowieczeństwa człowieka nienarodzonego*, w: J.W. Gałkowski, J. Gula (red.), *W imieniu dziecka poczętego*, Rzym-Lublin 1991, s. 146-159; R. Otowicz, *Etyka życia*, Kraków 1998, s. 158; L. Niebrój, *U początków ludzkiego życia*, Kraków 1997, s. 44-65.

Z ludzkiego embrionu może wykształcić się tylko człowiek, co potwierdza współczesna genetyka, jednoznacznie ukazując, że ludzka istota od pierwszej swej chwili posiada stałą strukturę, swój indywidualny genom (kompletny zestaw chromosomów), według którego nieprzerwanie się rozwija¹⁴.

Zasadniczym błędem grupy kryteriów przeciwnych człowieczeństwu jest redukcja człowieka do jego cech. Tymczasem cechy osoby nie są osobą. Pojęcie osoby nie jest deskryptywne, lecz jest statusem wynikającym z natury istoty¹⁵. Jak stwierdza R. Spaemann istniejące indywiduum nie może być adekwatnie przedstawione w żadnym opisie. Innymi słowy, jego nazwa nie może być zastąpiona przez nazwę jakiejś opisanej cechy. Osoba to „ktoś” a nie „coś”¹⁶.

Za najbardziej dowolne i najgroźniejsze należy uznać społeczne kryteria podważające człowieczeństwo w okresie prenatalnym. Kryteria te głoszone przez organizacje proaborcyjne, środowiska feministyczne, uzależniają człowieczeństwo okresu prenatalnego istoty ludzkiej, a tym samym prawo do życia, od czyjegóż chcenia lub niechcenia, przyjęcia lub odrzucenia zaistniałego nowego życia. Z całą mocą i stanowczością należy podkreślić, że ludzkie chcenie lub niechcenie nie może nadawać ani odbierać człowieczeństwa i związanej z nim godności, ponieważ ludźmi jesteśmy z natury, a nie z czyjegóż nadania¹⁷. Ten punkt widzenia jest zgodny z Magisterium Kościoła, które wzywa do bezwarunkowego

poszanowania życia ludzkiego oraz tożsamości biologicznej od momentu poczęcia. „Nikt bowiem nie ma prawa określać momentu, w którym dana istota staje się człowiekiem, bo byłoby to równoznaczne z przywłaszczeniem sobie nieograniczonej władzy nad bliźnimi”¹⁸.

Podsumowując rozważania nad statusem embrionu ludzkiego, należy stwierdzić, że ludzki zarodek od chwili swego zaistnienia spełnia wszelkie wymogi klasycznej definicji człowieka. Wszelkiego rodzaju kryteria mające decydować o tym, od kiedy zarodek staje się człowiekiem, mają swoje podstawy w funkcjonalno-strukturalnym spojrzeniu na osobę, według którego osobą nie jest się ze względu na sposób istnienia, lecz gdy spełnia określone funkcje wymagające wytworzenia odpowiadających im struktur. Takie spojrzenie należy uznać za arbitralne i stojące w sprzeczności z porządkiem istnienia.

3. Prawo do życia fundamentem praw człowieka

Podstawowym prawem każdej osoby jest nienaruszalne prawo do życia. Ponieważ życie embrionu posiada swoją godność (tak samo jak każde inne życie człowieka dorosłego), domaga się ono ochrony ze strony świata dorosłych¹⁹. Opieka prawna ma stanowić praktyczne zabezpieczenie ze strony społeczeństwa takich fundamentalnych praw jak prawo do życia, bowiem tylko żywy człowiek jest podmiotem

¹⁴ Zob. Ł. Szymański, *Embrion ludzki – pytanie o status*, Semina Scientiarum 6 (2007), s. 63-66.

¹⁵ Por. B. Chyrowicz, *Bioetyka: Kolejny etap sporu o istotę człowieczeństwa*, Nauka 1 (2003), s. 96-97.

¹⁶ Por. R. Spaemann, *Osoby. O różnicy między czymś a kimś*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2001, s. 39-40.

¹⁷ Por. T. Biesaga, *Spór o moralny status człowieka w okresie prenatalnym*, Medycyna Praktyczna Ginekologia i Położnictwo 1 (2007), s. 9-13.

¹⁸ Jan Paweł II, *Etyczne problemy genetyki. Przemówienie do uczestników Sympozjum nt. „Aspekty prawne i etyczne badań nad genomem ludzkim” zorganizowanego przez Papieską Akademię Nauk (20.11.1993)*, w: K. Szczygiel, *W trosce o życie. Wybrane dokumenty Stolicy Apostolskiej*, Biblos, Tarnów 1998, s. 251; por. także QAP 12-13; DV I/1.

¹⁹ Por. A.J. Katolo, *Embrion ludzki – osoba czy rzecz*, Lublin-Sandomierz 2000, s. 162.

wszelkich innych praw (np. prawa do wolności)²⁰. Niestety wciąż istnieje wiele dziedzin, w których te prawa bywają niedostrzegane czy wręcz łamane. Obecnie walczy się o poszanowanie praw zwierząt, akcentuje się prawa jednostki (w tym prawo do wolności prokreacyjnej), jednocześnie odmawiając jakichkolwiek praw dziecku poczętemu²¹.

W najbardziej podstawowej formie prawo do życia każdego człowieka (uwzględniając życie poczęte) zostało wyrażone w V przykazaniu Bożym: „nie zabijaj”. Bóg jawi się na kartach Pisma Świętego jako „źródło życia” (por. Ps 36,10) i w Nim odnajduje uzasadnienie każde istnienie. W Księdze Rodzaju czytamy, że Bóg stworzył człowieka na Swoj „obraz i podobieństwo” (por. Rdz 1,26-27) udzielając mu wielu darów, między innymi ciało, duszę, sumienie i tak bardzo podkreślany we współczesnym świecie dar wolności. Udzielone dary nie stoją w sprzeczności do siebie, lecz sprawiają, że człowiek staje się „włodarzem” Boga na świecie (por. Ps 108), drugim po Bogu panem wszechświata (por. Mdr 2,23; Ps 8, 5-7; Hbr 2, 6-7)²². Należy podkreślić, że w świetle objawienia chrześcijańskiego życie ludzkie jawi się jako dobro, ku któremu człowiek dąży. Spowodowanie śmierci drugiego człowieka, a szczególnie dziecka poczętego, oznacza brak miłości wobec Boga i człowieka²³. Prawo do życia każdego człowieka od jego

najwcześniejszych chwil potwierdza także nauczanie Magisterium Kościoła²⁴.

Nie można więc mówić o żadnych prawach osoby, jeżeli w pełni świadomie niszczy się życie, które nie jest wyłącznie dobrem fizycznym, lecz podstawą wszelkich innych praw. Prawo do życia jest więc wartością konstytutywną, która stanowi wspólne dziedzictwo ludzkości²⁵. Potwierdza to także Ojciec Święty Jan Paweł II, pisząc na ten temat: „Mimo wszelkich trudności i niepewności każdy człowiek szczerze otwarty na prawdę i dobro może dzięki światłu rozumu i pod wpływem tajemniczego działania łaski rozpoznać w prawie naturalnym wypisanym w sercu świętość ludzkiego życia od poczęcia aż do kresu oraz dojść do przekonania, że każda ludzka istota ma prawo oczekiwać absolutnego poszanowania tego swojego podstawowego dobra. Uznanie tego prawa stanowi fundament współżycia między ludźmi oraz istnienia wspólnoty politycznej”²⁶.

Niestety wiele państw w swoich systemach prawnych pomija milczeniem prawo do życia dziecka poczętego, a wręcz nie uznaje go za życie ludzkie. Tego rodzaju ustawodawstwo oznacza panowanie relatywizmu moralnego we współczesnym społeczeństwie. Ponieważ najbardziej podstawowe prawo nie jest respektowane, to właściwie wszelkie inne prawa mogą być dowolnie interpretowane oraz zmieniane, w zależności od konkretnej sytuacji²⁷.

²⁰ Por. tamże, s. 198

²¹ Por. tamże, s. 161.

²² Por. tamże, s. 167-168.

²³ Por. tamże, s.170-171. Zob. także EV 39; EV 47; EV 55; EV 57.

²⁴ Pius XI, Enc. *Casti Connubii* (31.12.1930); Pius XII, *Przemówienie do uczestników Unii lekarsko-biologicznej Św. Łukasza* (12.11.1944); Jan XIII, Enc. *Mater et Magistra* (15.05.1961); Sobór Wat. II, Konst. *Gaudium et spes*; Paweł VI, Enc. *Humane vitae* (25.07.1968); Kongregacja Nauki Wiary, Instr. *Quaestio de abortu procurato* (18.11.1974); Jan Paweł II, Enc. *Redemptor hominis* (1979); Jan Paweł II, adhortacja *Familiaris consortio* (1981); Kongregacja Nauki Wiary, Instr. *Donum vitae* (22.02.1987); Jan Paweł II, Enc. *Evangelium vitae* (25.03.1995).

²⁵ Por. A.J. Katolo, *Embrion ludzki – osoba czy rzecz*, s. 171.

²⁶ EV 2.

²⁷ Por. A.J. Katolo, *Embrion ludzki – osoba czy rzecz*, s.162.

W ostatnich latach coraz silniejsze są tendencje dążące do osłabienia i zrelatywizowania przyrodzonego prawa do życia, przeciwstawiając mu tzw. prawo do aborcji (prawo do wolności prokreacyjnej), rozumiane jako jedno z podstawowych praw kobiety do samostanowienia o sobie. Jak stwierdza Gisele Halimi, prezydent organizacji Prawo Wyboru dla Kobiet, edukacja seksualna, środki antykoncepcyjne i aborcja są fundamentalnymi prawami kobiet, które kończą tysiące lat niewolnictwa, powodowanego przypadkową ciążą i wstydliwie ukrywaną aborcją. Kobieta nie jest zwierzęciem rozplodowym ani krzywą demograficzną, którą można manipulować w zależności od tego, czy ta krzywa rośnie, czy opada. Jej zdaniem, ingerencja czynników motywowanych religijnie powinna być odrzucona z zasady, a prawa cywilnego nie można mieszać z prawem religijnym. Jeśli się tak dzieje, to istnieje zagrożenie dla demokracji, wolności myśli i przekonań²⁸.

Zwolennikom legalizacji aborcji chodzi o realizację sloganu, który istniał w latach sześćdziesiątych dwudziestego stulecia: „łono kobiety jest jej własnością i ona decyduje o tym, co się w nim dzieje”²⁹. Przedstawiane przez zwolenników aborcji argumenty są pełne niekonsekwencji, gdyż decyzyja zabicia dziecka nienarodzonego nie jest jedynie aktem woli kobiety, lecz towarzyszy mu wiele innych czynników (np. ekonomicznych, zdrowotnych czy społecznych). Do powyższych dołącza problem, czy kobieta ma prawo decydować o życiu swojego dziecka, zwłaszcza o jego najbardziej podstawowym prawie – prawie do życia.

W przypadku życia odrębnego od jej własnego, najbardziej niewinnego i bezbronnego, zakres wolności ma swój kres tam, gdzie rozpoczynają się prawa drugiego człowieka³⁰.

Przyznając kobiecie prawo do zabicia własnego dziecka, przyznajemy jej prawo do zabicia ludzkiego istnienia oraz do poszukiwania „wygodnego rozwiązania” problemu. Życie poczęte staje się wrogiem, którego trzeba się pozbyć za wszelką cenę w przypadku niepowodzenia antykoncepcji³¹. Wolność egzystencjalna nie polega jedynie na wyzwoleniu człowieka od wszelkich zasad i norm, na moim własnym ja, lecz na szacunku dla ludzkiego istnienia jako wartości samej w sobie³².

Podsumowując powyższe rozważania, należy z całą stanowczością uznać prawo do życia za fundament praw przynależnych człowiekowi od pierwszych chwil istnienia. Embrion, obdarowany życiem ludzkim, jest rozwijającym się człowiekiem. Jego ochrona prawna nie może podlegać jedynie woli zainteresowanych. Życie i zdrowie ludzkie są dobrami, którymi nie można manipulować w sposób dowolny. Prawo państwowe musi uwzględniać nie tylko pluralizm światopoglądowy oraz wolność jednostki, ale przede wszystkim prawdę ontologiczną i etyczną, zasadę poszanowania każdej osoby ludzkiej oraz zasadę solidarności z najsłabszymi. Ochrona prawna nienarodzonego ze strony państwa nie jest więc zamachem na *ludzką wolność*, ale gwarantem prawdziwej wolności oraz fundamentalnego prawa do życia, które stanowi warunek sensu istnienia wszelkich innych praw człowieka³³.

²⁸ J. Balicki, *Kontrowersje wokół aborcji na konferencji „Ludność i Rozwój” w Kairze (1994)*, w: B. Chazan, W. Simon, *Aborcja. Przyczyny, następstwa, terapia*, Wydawnictwo Wektory, Wrocław 2009, s. 36.

²⁹ Por. A.J. Katolo, *Embrion ludzki – osoba czy rzecz*, s. 149.

³⁰ Por. tamże, s. 149-150.

³¹ Por. EV 13; HV 14; FC 6; FC 30; EV 59.

³² Por. A.J. Katolo, *Embrion ludzki – osoba czy rzecz*, s. 174.

³³ Por. tamże, s. 195-201.

Bibliografia:

Dokumenty Kościoła

Paweł VI, *Humane vitae*, w: K. Szczygiel (red.), *W trosce o życie. Wybrane dokumenty Stolicy Apostolskiej*, Biblos, Tarnów 1998, s. 23-40.
Jan Paweł II, *Evangelium vitae*, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Znak, Kraków 2007.
Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Familiaris consortio*, Rzym 1981.
Jan Paweł II, *Etyczne problemy genetyki. Przemówienie do uczestników Sympozjum nt. „Aspekty prawne i etyczne badań nad genomem ludzkim” zorganizowanego przez Papieską Akademię Nauk (20.11.1993)*, w: K. Szczygiel (red.), *W trosce o życie. Wybrane dokumenty Stolicy Apostolskiej*, Biblos, Tarnów 1998, s. 251.
Kongregacja Nauki Wiary, *Quaestio de abortu procurato*. Deklaracja o przerywaniu ciąży (18.11.1974) w: K. Szczygiel (red.), *W trosce o życie. Wybrane dokumenty Stolicy Apostolskiej*, Tarnów 1998, s. 303-315.
Kongregacja Nauki Wiary, *Donum vitae. Instrukcja o szacunku dla rodzącego się życia ludzkiego i o godności jego przekazywania (22.02.1987)*, w: K. Szczygiel (red.), *W trosce o życie. Wybrane dokumenty Stolicy Apostolskiej*, Biblos, Tarnów 1998, s. 360-385.

Literatura bioetyczna

Biesaga T. (red.), *Podstawy i zastosowania bioetyki*, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 2001.
Biesaga T., *Spór o moralny status człowieka w okresie prenatalnym*, Medycyna Praktyczna Ginekologia i Położnictwo 1 (2007).
Chyrowicz B., *Bioetyka i ryzyko. Argument „równi pochyłej” w dyskusji wokół osiągnięć współczesnej genetyki*, Lublin 2000.
Chyrowicz B., *Bioetyka: Kolejny etap sporu o istotę człowieczeństwa*, „Nauka” 1 (2003).
Dobiosh H., *Sztuczne zapłodnienie*, Św. Krzyż, Opole 1991.
Gałkowski J.W., Gula J. (red.), *W imieniu dziecka poczętego*, Rzym-Lublin 1991.
Grudzień A., *Kryterium człowieczeństwa embrionu ludzkiego*, „Bioetyczne Zeszyty Pediatрії” 2 (2005).
Kallas M. (red.), *W obronie poczętego*, Pelplin 1991.
Katolo A.J., *Embrion ludzi – osoba czy rzecz?*, Wydawnictwo Diecezjalne w Sandomierzu, Lublin-Sandomierz 2000.
Machinek M., *Spór o status ludzkiego embrionu*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2007.
Machinek M., *Życie w dyspozycji człowieka. Teologia moralna wobec problemów etycznych u początku ludzkiego życia*, Olsztyn 2000.
Niebrój L., *U początków ludzkiego życia*, Kraków 1997.
Otowicz R., *Etyka życia*, Kraków 1998.
Sgreccia E., Styczeń T., Gula J., Ritter C., *Medycyna i prawo: za czy przeciw życiu?*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1999.
Szymański Ł., *Embrion ludzki – pytanie o status*, „Semina Scientiarum” 6 (2007).
Szymański Ł., *In vitro*, Petrus, Kraków 2009.
Spaemann R., *Osoby. O różnicy między czymś a kimś*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2001.

Literatura biologiczno-medyczna

Bartel H., *Embriologia*, Warszawa 2004.
Bręborowicz G.H. (red.), *Położnictwo i ginekologia*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2017.
Chazan B., Simon W., *Aborcja. Przyczyny, następstwa, terapia*, Wydawnictwo Wektory, Wrocław 2009.
Ostrowski K., *Embriologia człowieka*, Warszawa 1988.

Ks. mgr lic. Rafał Grzywacz – doktorant na Wydziale Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie.
